

๖ เวสสันดรชาดกกับข้อโต้แย้งเรื่องการค้ำมนุษย์

สุมาลี มหณรงค์ชัย*

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะสำรวจการกระทำของพระเวสสันดรที่บริจาคลูกสองคนว่าเข้าข่ายเป็นการค้ำมนุษย์หรือไม่ ผลลัพธ์ที่ได้จากการพิจารณาข้อมูลในเชิงลึกประกอบกับการตีความด้วยทฤษฎีหมายที่เกี่ยวข้องพบว่า ไม่สามารถสรุปเจตนาและการกระทำของพระเวสสันดรในเรื่องนี้ว่าเกี่ยวข้องกับการค้ำมนุษย์ เมื่อวิเคราะห์บริบทของวัฒนธรรมอินเดียโบราณเพิ่มเติม พบว่าพระชายาและพระโอรสของพระเวสสันดรอาจมีเจตจำนงเสรีในการตัดสินใจกระทำการได้เช่นเดียวกับพระเวสสันดร พระเวสสันดรไม่ได้มีเจตจำนงเสรีในการตัดสินใจมากกว่าผู้อื่น พระองค์ได้ตัดสินใจพระทัยกระทำการภายใต้เงื่อนไขทางวัฒนธรรมชุดหนึ่งอันแตกต่างจากเงื่อนไขทางวัฒนธรรมชุดอื่นที่ส่งอิทธิพลต่อบุคคลใกล้ชิดของพระองค์

คำสำคัญ: เวสสันดรชาดก พระเวสสันดร เจตจำนงเสรี การค้ำมนุษย์
สิทธิมนุษยชน

* รองศาสตราจารย์ ดร. ภาควิชาประวัติศาสตร์ ปรัชญา และวรรณคดีอังกฤษ
คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ Email: sumaleema2@gmail.com
วันที่รับบทความ 22 ตุลาคม 2562 วันที่แก้ไขบทความ 17 มีนาคม 2564
วันที่ตอบรับบทความ 11 พฤษภาคม 2564

Vessantara Jataka and Arguments on Human Trafficking

Sumalee Mahanarongchai*

Abstract

This article aims to explore whether Prince Vessantara's decision and action in donating his two children constitute human trafficking. The results derived from thorough textual analysis and interpretation of relevant Thai law show that that conclusion that Prince Vessantara's intention and action are related to human trafficking may not be drawn. A further analysis of ancient Indian culture makes it possible that Prince Vessantara's wife and son may have exercised their free will in their decision making no less than Prince Vessantara himself. Prince Vessantara did not make his decision more freely than the others. Rather, He made his decision within a set of cultural conditions different from another one which impacts his family.

Key Words: Vessantara Jataka, Vessantara Prince, Free Will, Human Trafficking, Human Right

* Associate Professor Dr., Department of History, Philosophy and English Literature, Faculty of Liberal Arts, Thammasat University, Email: sumaleema2@gmail.com

Received October 22, 2019, Revised March 17, 2021,

Accepted May 11, 2021

ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เวสสันดรเป็นชื่อและชาดกทางพุทธศาสนาที่ได้รับกรกล่าวถึงอย่างแพร่หลาย เรียกได้ว่าแพร่หลายที่สุดในบรรดาชาดกซึ่งแสดงชีวิตในอดีตชาติของพระโคตมพุทธเจ้า (หรือสมณโคตม) มีประเด็นที่ถกเถียงกันไม่สิ้นสุดเกี่ยวกับการบริจาคลูกเมียของพระเวสสันดร สำหรับชาวพุทธผู้ศรัทธาตามความเชื่อแต่ครั้งโบราณ การตั้งคำถามต่อพฤติกรรมของพระเวสสันดรถือเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสม ชาวพุทธเหล่านั้นเห็นว่าแม้พระเวสสันดรโพธิสัตว์จะยังไม่บรรลุธรรมขั้นสูงสุด แต่การกระทำของพระองค์ก็สูงส่งถึงมโนเกินกว่าชาวบ้านจะเข้าใจ จึงไม่มีสิ่งใดน่าเคลือบแคลงสงสัย

แต่สำหรับชาวโลกซึ่งอาจเป็นชาวพุทธด้วยตนเองที่ใช้เหตุผลเป็นสำคัญ การกระทำของพระเวสสันดรมักถูกมองว่าละเมิดสิทธิมนุษยชน หนักหนายิ่งกว่านั้นคือข้อกล่าวหาว่าพระองค์กระทำการค้ามนุษย์ เพราะบีบบังคับโอรสธิดาให้เป็นทาสของพราหมณ์เผ่าจิตใจชั่วร้าย อีกทั้งยกชายาของพระองค์ให้แก่คนแปลกหน้าที่มาขอเพื่อแลกกับการได้มาซึ่งโพธิญาณของตนเท่านั้น นักคิดเหล่านั้นมองว่าพระเวสสันดรเห็นแก่ประโยชน์ของตัวเอง ภาษากฎหมายคือแสวงหาผลประโยชน์โดยมิชอบจากผู้อื่น หรือใช้อำนาจโดยมิชอบกระทำการบังคับบริวารคือลูกเมียให้เป็นทาสของคนอื่น ซึ่งการบังคับคนให้เป็นทาสนั้น จัดเป็นลักษณะหนึ่งของการค้ามนุษย์ที่ระบุไว้ในพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการค้ามนุษย์ พ.ศ. 2551 (สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, มปป.)

ด้วยเหตุนี้ จึงดูเหมือนมีมุมมองต่อการกระทำของพระเวสสันดรอย่างน้อยสองชุดที่แตกต่างและตรงข้ามกัน ฝ่ายหนึ่งเห็นว่าพระโพธิสัตว์ทำถูกต้องและมีเจตนาดี อีกฝ่ายกลับมองว่าพระโพธิสัตว์ทำผิดและอาจมีเจตนาไม่ดี ที่ผ่านมามีผู้แสดงทัศนะหลากหลายต่อเรื่องนี้ บางท่านเห็นว่าพระเวสสันดรมีวิธีการและเป้าหมายของการบำเพ็ญทานบารมีอันถูกต้องเหมาะสมแล้ว บางท่านมองต่างว่าการและเป้าหมายของพระเวสสันดรไม่ถูกต้อง บางท่านก็เห็นว่าเป้าหมายของพระเวสสันดรถูกต้องแต่วิธีการไม่เหมาะสม มุมมองหลายชั้นนี้ทำให้เรื่องของทานบารมีถูกยกขึ้นมาเป็นประเด็นทางศีลธรรมอยู่เสมอ

บทความนี้จึงขอวิเคราะห์ชาดกนี้ด้วยการตีความอีกแบบที่เน้นมองทั้งสองด้านและวางใจเป็นกลาง โดยเก็บภาพรายละเอียดของเหตุการณ์ในชาดกที่มักถูกมองข้ามเพราะดูไม่สำคัญ ไม่ยึดเพียงศรัทธาและไม่เน้นแต่เหตุผลด้านกฎหมาย เริ่มต้นที่การใช้ภาษาคนพิจารณาเรื่องราวของชาดกนี้ ไม่ใช่ภาษาธรรม เพราะในภาษาธรรมไม่มีพระเวสสันดรหรือบุคคลใดทั้งสิ้น มีแต่การอาศัยกันและกันมีอยู่ (บาลี: ปฏิจจสมุปบาท) และความว่างจากแก่นสาร (บาลี: สุญญตา) ในภาษาธรรมเราวิเคราะห์บุคคลและการกระทำของบุคคลไม่ได้ เพราะทุกอย่างเป็นเพียงกระแสธรรมเกิดดับ แต่ในภาษาคนชาดกเรื่องนี้สื่อให้เห็น “สัญญาณ” (sign) ทางธรรมหลายประการผ่านตัวละครหลัก ๆ คือพระเวสสันดรโพธิสัตว์และผู้เกี่ยวข้อง เรื่องราวของบุคคลเหล่านี้ได้รับการบัญญัติขึ้นในสภาพแวดล้อมซึ่งเชื่อกันว่าเป็นสังคมที่มีอยู่ก่อนพุทธกาล โดยเป็นสังคมของยุคใดเราก็ก็น่าจะทราบได้ แต่ยุคนั้นได้รับการถ่ายทอดเรื่องราวต่อโดยภิกษุในยุคหลังพุทธกาลหลายร้อยปี จึงมีกลืนอายของวัฒนธรรมอินเดียแทรกอยู่ไม่มากนักน้อย เนื่องจากบทความนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะตีความการกระทำของพระเวสสันดรและบุคคลที่เกี่ยวข้องในเชิงศีลธรรม จึงขอไม่พิจารณาประเด็นทางการเมืองที่มักถูกนำมาเชื่อมโยงกับเรื่องการทำเพี้ยทานบารมีของพระเวสสันดรด้วยเสมอ

หากสมมติว่าเวสสันดรชาดกคือวรรณกรรมเชิงประวัติศาสตร์เรื่องหนึ่ง ส่วนพระเวสสันดรคือมนุษย์ที่มีตัวตนหนาแน่นอยู่ในสังคมชมพูทวีปโบราณ ชายาของพระองค์มีรูปนามเรียกขานกันว่า “มัทรี” โอรสของพระองค์มีรูปนามเรียกขานกันว่า “ซาลี” และธิดาของพระองค์มีรูปนามเรียกขานกันว่า “กัณหาชينا” เราจะลองพิจารณาตัวละครเหล่านี้ผ่านการกระทำและการตัดสินใจของแต่ละคนเพื่อสรุปในตอนท้ายว่าการกระทำของพระเวสสันดรผิดศีลธรรมและเข้าข่ายค้ำมนุษย์หรือไม่

1. เวสสันดรชาดกในฐานะเป็นวรรณกรรมเชิงประวัติศาสตร์

1.1 บุคคลสำคัญ: พระนางมัทรี

เมื่อครั้งที่พระเวสสันดรตัดสินใจตัดสินใจออกเมืองไปสู่ป่า พระองค์ไปเพราะถูกบังคับ เหตุผลคือชาวบ้านไม่พอใจและขับไล่พระองค์ที่ยกช้างคู่บ้านคู่เมืองให้แคว้นอื่นที่มาขอ แม้จะถูกบังคับแต่พระเวสสันดรก็ไม่ได้หนีออก กลับยินดีเนรเทศตนเองไปอยู่วิเวกในป่า ที่น่าสนใจก็คือพระองค์ต้องการจากไปเพียงลำพัง จึงได้สั่งเสียคู่ครองไว้ก่อนเดินทาง พระนางมัทรีผู้เป็นชายาของเจ้าชายเวสสันดรในเวลานั้นประสงค์จะเดินทางไปกับสามีด้วย แต่ความที่ลูกสองคนอายุยังน้อย ทำให้ผู้เป็นแม่ไม่สามารถวางใจให้เด็กอยู่กับคนอื่นแม้จะเป็นเสด็จปู่เสด็จย่าก็ตาม พระนางมัทรีจึงหอบหิ้วบุตรน้อยทั้งสองติดตามพระเวสสันดรไปด้วย

พระเวสสันดรออกจากเมืองเข้าป่าในสถานภาพของผู้ต้องโทษทางสังคม แต่ด้วยจิตใจแบบนักบวชทำให้พระองค์เต็มใจปลีกออกจากเรือนไปเป็นฤษี (หรือดาบส) ผู้อยู่ป่าบำเพ็ญเพียร พระเวสสันดรในป่าจึงไม่ได้อยู่ในฐานะของบิดา ตั้งแต่สั่งเสียครอบครัวแล้วพระองค์ก็ยุติบทบาทและสถานภาพทางสังคม คือไม่ได้เป็นทั้งเชื้อพระวงศ์และพระบิดาอีกต่อไป การที่พระนางมัทรีรวมทั้งโอรสธิดาติดตามมาอยู่ด้วยนั้น เกิดจากการตัดสินใจของพระนางมัทรีเอง ซึ่งการตัดสินใจของพระนางในเรื่องนี้แสดงความเป็นหญิงที่แข็งแกร่งมาก เพราะพระองค์ทรงเลือกที่จะรักษาทั้งสถานภาพของมารดาควบคู่ไปกับสถานภาพของภรรยา ในขณะที่ฝ่ายชายปล่อยวางสถานภาพของสามีและบิดาไปแล้ว ฝ่ายหญิงกลับยึดมั่นสถานภาพของภรรยาและมารดาอย่างเหนียวแน่นไปพร้อมกัน ในด้านหนึ่งทรงยืนยันจะติดตามสามีไปทุกแห่ง แต่ในอีกด้านก็ไม่ยินยอมให้โอรสธิดาอยู่ภายใต้การดูแลของผู้ใด แม้เสด็จปู่เสด็จย่าจะรับเลี้ยงดูแทนให้ก็ตาม (พระไตรปิฎก เล่ม 28 ข้อ 1847-1848 หน้า 474)¹ การตัดสินใจของพระนางมัทรีในครั้งนี้จึงสะท้อนให้เห็นทั้งความรักและความเห็นแก่ตัวของมารดาที่มีต่อบุตรของตนเอง

¹ บทความนี้ใช้ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย (2539) เป็นฉบับอ้างอิง

เพราะในฐานะของแม่ ผู้หญิงที่รักลูกทั้งหลายย่อมปรารถนาจะเห็นบุตรของตนเติบโตอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัยและสะดวกสบาย การที่พระนางหอบหิ้วโอรสติดมาอยู่กับพระเวสสันดรดาบสด้วยนั้น ในแง่บวกทำให้บุตรได้อยู่ใกล้ชิดมารดาบิดา ครอบครัวได้อยู่พร้อมหน้า บุตรได้แสดงกตัญญูกตเวทีต่อบุพการี ทั้งภรรยาที่ได้ดูแลสามี แต่การตัดสินใจเช่นนี้ก็ทำให้เด็กทั้งสองขาดโอกาสที่จะได้เติบโตและศึกษาในเขตเมือง ต้องลำบากตรากตรำอดมื้อกินมื้อ เสี่ยงต่อภัยอันตราย และเป็นมูลเหตุหนึ่งที่เปิดช่องให้คนพาลเข้ามารุกรานเบียดเบียนได้ หากพระนางเสด็จสู่ป่าอยู่กับพระเวสสันดรเพียงลำพัง ยินยอมให้โอรสติดมาอยู่กับเสด็จปู่ในวัง พรหมณ์เฒ่าซุกซนจะไม่มีโอกาสใช้จุดอ่อนแห่งการบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดรเข้ามาเบียดเบียนครอบครัวนี้ได้

หากวิเคราะห์ตามหลักการของความน่าจะเป็น ทางเดินของตัวละครนี้มีอยู่อย่างน้อย 4 สาย กล่าวคือ

1. หากพระนางมัทรีเห็นความสำคัญของบุตร ให้คุณค่าแก่ความเป็นมารดาเหนืออื่นใด พระองค์ก็จะตัดสินใจพระทัยไม่ร่วมเดินทางไปกับพระเวสสันดร หากอยู่เลี้ยงดูโอรสธิดาในเขตพระราชวังจนเติบโตใหญ่พอจะดูแลตัวเองได้ก่อน จากนั้นจึงค่อยละวางหน้าที่ของพระมารดา กลับไปทำหน้าที่ของชายาตามธรรมเนียมปฏิบัติ

2. หากพระนางมัทรีเห็นความสำคัญของสามี ให้คุณค่าแก่ความเป็นภรรยาเหนืออื่นใด พระองค์จะติดตามพระเวสสันดรไปทุกแห่ง ปลอຍให้โอรสธิดาอยู่ในความดูแลของเสด็จปู่เสด็จย่า

3. หากพระนางมัทรีไม่มีจุดยืนทางความคิดเป็นของตนเอง ไม่เห็นความสำคัญของใครเลย พระองค์ก็คงจะเชื่อฟังพระเวสสันดร คือหาคู่ครองใหม่เพื่อดูแลตนและโอรสธิดา

4. หากพระนางมัทรีเห็นความสำคัญของสามีและบุตร ตระหนักในหน้าที่ของภรรยาและแม่ พระองค์ก็จะหอบหิ้วโอรสธิดาไปลำบากพร้อมกับตนเองและ

สวามีด้วย แต่การจะทำเช่นนี้ได้จะต้องอาศัยจิตใจที่เข้มแข็งและมีความเชื่อมั่นในตนเอง มีเจตจำนงเสรีที่สามารถตัดสินใจในเรื่องยากและเสี่ยงภัยเช่นนี้

ที่ผ่านมา นักวิชาการมักคิดว่าการติดตามคู่ครองของพระนางมัทรีเป็นเรื่องของธรรมเนียมปฏิบัติในสมัยนั้น ภรรยาที่ดีย่อมติดตามสามี พร้อมทั้งจะร่วมทุกข์ร่วมสุขไปทุกหนแห่ง การพาลูกไปลำบากด้วยอาจไม่ถูกต้องแต่ก็เข้าใจได้ เพราะสภาพสังคมและวัฒนธรรมอินเดียโบราณบังคับให้ต้องทำเช่นนั้น บางท่านก็คิดว่าการติดตามคู่ร่วมทุกข์ไปด้วยกันสะท้อนให้เห็นถึงรักแท้ที่พระนางมัทรีมีต่อพระเวสสันดร แต่การตัดสินใจติดตามสวามีโดยมีโอรสติดาพ่วงไปด้วยก็ทำให้เราไม่แน่ใจว่าความรักที่พระนางมัทรีมีต่อพระเวสสันดรกับที่มีต่อโอรสติดาของตนนั้น รักแบบใดหนักแน่นเข้มแข็งกว่า

อย่างไรก็ดี ตามท้องเรื่องพระนางมัทรีทรงเลือกเส้นทางชีวิตอันยากลำบาก และขัดแย้งในตัวเองที่สุด เพราะการรักษาสถานภาพของภรรยาที่ซื่อสัตย์ภักดีต่อสามีนั้น สวนทางกับการรักษาสถานภาพของมารดาซึ่งมีหน้าที่คุ้มครองดูแลบุตรธิดา การที่พระนางมัทรีตัดสินใจพระทัยที่จะประทับประคองทั้งสองสถานภาพไปด้วยกัน และไปพร้อมกัน เลือกเส้นทางชีวิตที่ยากลำบากสุด ทำให้เราไม่สามารถสรุปได้ว่าพระนางกระทำการภายใต้อิทธิพลของสังคมอินเดียแบบที่ระบุไว้ในคัมภีร์โบราณ เช่น มนุธรรมศาสตร์ โดยเหตุผลอย่างน้อย 4 ประการที่ทำให้เราสรุปเช่นนั้นไม่ได้ก็คือ

ประการที่หนึ่ง หากเราเชื่อตามกฎหมายของมนุ (เรียกว่า *มนุธรรมศาสตร์/มานวธรรมศาสตร์*) ที่ว่าวัฒนธรรมอินเดียโบราณสอนให้ผู้หญิงต้องเชื่อฟังบิดาและสามี พระนางมัทรีก็สามารถเลือกทางเดินสายที่ 2 หรือ 3 ได้อย่างชอบธรรม ไม่จำเป็นต้องเลือกทางเดินสายที่ 4 ซึ่งเสี่ยงภัยที่สุด สายที่ 3 คือเชื่อฟังสามีที่ให้หาคู่ครองใหม่ สายที่ 2 คือติดตามคู่โดยไม่พาบุตรน้อยไปด้วย ซึ่งโดยฐานะและชาติตระกูลอันสูงศักดิ์ของเด็กทั้งสอง การฝากฝังให้โอรสติดาอยู่ภายใต้การดูแลของเหล่าพระญาติน่าจะเป็นประโยชน์ต่อเด็กมากกว่า

ประการที่สอง กฎหมายของมนุษย์เป็นคัมภีร์ที่มนุษย์แต่งขึ้น (เรียกว่า *มนุสมฤติ*) หลังพุทธกาลหลายร้อยปี โดยมีจุดประสงค์ให้เป็นหลักการดำเนินชีวิตของชาวฮินดูที่อยู่ภายใต้ระบบวรรณะ แม้จะอ้างถึงมนุษย์คนแรกในตำนานฮินดู อันย้อนเวลาออกไปไกลโพ้นประมาณไม่ได้ แต่หลักฐานชุดนี้กลับปรากฏขึ้นเมื่อราวต้นคริสต์ศตวรรษเท่านั้น (The Editors of Encyclopaedia Britannica, 1998) กฎหมายนี้สนับสนุนคำสอนพระเวทซึ่งขัดแย้งกับคำสอนของภิกษุสมัยพุทธกาล แม้จะเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ขึ้นเก่าแก่และสำคัญของอินเดียโบราณ แต่นั่นไม่เพียงพอที่เราจะใช้หลักฐานชิ้นนี้อธิบายทัศนคติของผู้คน สภาพชีวิตเรื่อยไปถึงสภาพสังคมในยุคสมัยของพระเวสสันดรซึ่งเราไม่ทราบว่าเป็นยุคใด แต่ชาวพุทธเชื่อกันว่ามีอยู่ก่อนพุทธกาลเสียอีก วัฒนธรรมทางสังคมในสมัยของพระเวสสันดรอาจเป็นอีกแบบ ไม่เหมือนกับวัฒนธรรมสายพราหมณ์ในยามที่กฎหมายของมนุษย์เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการในช่วงต้นหรือก่อนคริสตกาลเล็กน้อย เมื่อกฎหมายนี้ปรากฏขึ้นสมัยหลังพุทธกาล แต่สังคมของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ มีอยู่ก่อนกำเนิดชาติสุดท้ายเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ กฎหมายนี้ย่อมไม่สามารถนำไปใช้อธิบายสังคมและวัฒนธรรมที่พระเวสสันดรดำรงอยู่ได้

ประการที่สาม ก่อนหน้าที่ชาวอารยันจะเคลื่อนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอินเดียโบราณ ชนพื้นเมืองเดิมมีวัฒนธรรมของตนเองที่เป็นแบบดั้งเดิมแหล่งถาวรตามลุ่มน้ำ รูปเคารพองค์สำคัญตามบ้านที่ขุดพบจะอยู่ในอิทธิฤทธิ์ คือมีภาพลักษณะแบบผู้หญิงเป็นใหญ่ อำนาจของสตรีจึงมีความสำคัญอย่างสูงในอารยธรรมลุ่มน้ำสินธุตั้งแต่ราว 4000 ปีก่อนเรื่อยมาจนผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมอารยันในภายหลัง วัฒนธรรมลุ่มน้ำสินธุเชื่อว่าเพศหญิงมีอำนาจมหัศจรรย์บางอย่างในการสืบต่อเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ ความเป็นมารดาของผู้หญิงถูกนำไปเชื่อมโยงกับเทวีแห่งความอุดมสมบูรณ์ (Mother Goddess/ Fecundity Goddess) ซึ่งการมีลูกหลานสืบทอดวงศ์ตระกูลจะทำให้บุคคลได้เข้าใกล้อมตภาวะด้วย (วิสุทธ์ บุษยกุล, 2520, หน้า 15-16; สมัยคร บรูราวาส, 2516, หน้า 20-47)

แตกต่างจากวัฒนธรรมของชนเผ่าอารยันที่เป็นแบบชีมาเคลื่อนย้ายถิ่นฐานไปตามทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ ภายหลังตั้งรกรากก็มีการยึดครองที่ดินขยายพื้นที่วัฒนธรรมแบบที่มาจากที่หลังน้ำอภัยกำลังของผู้ชายเป็นใหญ่และถือการสืบเชื้อสายทางฝ่ายชายเป็นสำคัญ (แบซม์, 2559, หน้า 41) อีกทั้งมีการกำหนดเขตแดนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ผ่านหน้าที่อย่างแน่นอนตายตัว ชาวอารยันใช้ภาษาสันสกฤตโบราณ (Vedic Sanskrit) จารึกคัมภีร์พระเวทต่าง ๆ ภาษานี้ถูกนำเข้ามาในแผ่นดินอินเดียในช่วงราว 1500 ปีก่อนคริสตกาล ก่อนหน้านั้นไม่ปรากฏการใช้ภาษานี้ในอารยธรรมลุ่มน้ำสินธุ (Thapar, 2012, pp. 35-40) ส่วนกฎหมายของมนุษย์ได้รับการบัญญัติขึ้นภายหลังเพื่อใช้เป็นคู่มือสนับสนุนโครงสร้างทางสังคมภายใต้ระบอบวรรณะ วัฒนธรรมแบบนี้เป็นของสายพราหมณ์ ไม่ใช่ของสายสมณะที่มีภิกษุพุทธเป็นตัวแทน เนื่องจากรรณกรรมชุดนี้เกิดขึ้นจากสายสมณะ เราจึงควรพิจารณาารูปแบบทางสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรมชุดนี้ภายใต้วัฒนธรรมของสายสมณะหรือสายอื่นที่มีใช่สายพราหมณ์อารยัน

ประการที่สี่ แม้เวสสันดรชาดกจะได้รับการเรียบเรียงขึ้นหลังพุทธกาลนานพอควร และมีกลืนอายุของการถ่ายทอดเนื้อความผ่านวัฒนธรรมพราหมณ์ฮินดู แต่ลักษณะการใช้ชีวิตของตัวละครที่ปรากฏในท้องเรื่องอาจแสดงถึงวัฒนธรรมของกลุ่มชนที่มีอยู่ก่อนชาวอารยันซึ่งให้ความสำคัญกับอำนาจแบบหญิงเป็นใหญ่ภายใต้วัฒนธรรมของชนพื้นเมืองเดิมแถบลุ่มน้ำสินธุชั้น ผู้หญิง (โดยเฉพาะสตรีจากสังคมชั้นสูง) ดูเหมือนจะมีเจตจำนงในการดำเนินชีวิตของตนเองได้อย่างเสรี เช่นเดียวกับผู้ชาย หากการตัดสินใจของพระนางมัทรีเกิดจากอิทธิพลของวัฒนธรรมนั้นก็อาจเป็นวัฒนธรรมก่อนยุคอารยัน (หรือนอกเขตอารยัน) ที่เปิดช่องให้ผู้หญิงใช้เจตจำนงเสรีได้ ซึ่งวรรณกรรมเรื่องนี้ได้สะท้อนให้เห็นการตัดสินใจของผู้หญิงคนหนึ่งที่ยกกำหนดเส้นทางชีวิตให้แก่ตนเองอย่างเสรี รวมทั้งมีการใช้อำนาจของมารดาที่ขอจัดการดูแลรับผิดชอบบุตรของตนเองด้วย การพ่วงบุตรไปลำบากกับตน เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงอำนาจของสตรีในฐานะมารดาผู้ปกครองบุตร ซึ่งต้องอาศัยใจที่เข้มแข็ง เด็ดเดี่ยว และเรียกร้องความรับผิดชอบมากกว่าแค่ทำตามกฎ

ธรรมเนียม หรือข้อปฏิบัติทางสังคม รายละเอียดเรื่องเจตจำนงเสรีจะได้กล่าวถึงอีกครั้งในหัวข้อต่อไป

พระนางมัทรีได้แสดงให้เห็นความรักอันหนักแน่นที่มีต่อโอรสธิดาภายหลังที่สูญเสียทั้งสองพระองค์ไปแล้ว การที่กุมารทั้งสองถูกพรากไปต่อหน้าพระบิดาในเวลาที่เหมาะสมไม่อยู่ ทำให้พระนางตระหนักชัดในสถานภาพและบทบาทของพระเวสสันดรที่เปลี่ยนไปแล้วจริง ๆ พระเวสสันดรไม่ได้อยู่ในฐานะของกษัตริย์พระบิดา หรือสวามีผู้มีหน้าที่คุ้มครองครอบครัว แต่เป็นฤๅษีผู้บำเพ็ญตนอยู่บนวิถีอีกแบบหนึ่ง การสูญเสียโอรสธิดาทำให้พระนางมัทรีหมดอาลัยตายอยากไม่เพียงหัวใจสลายเพราะลูกถูกพรากไป แต่สิ้นหวังที่จะได้สามีของตนกลับคืนมาด้วย

ด้วยเหตุนี้ เมื่อมีผู้มาทูลขอพระนางมัทรีต่อหน้าพระเวสสันดรในวันถัดมา พระนางจึงไม่มีอาการลังเลหรือกังวลใจแต่อย่างใด เพราะไม่เหลือสิ่งใดให้ต้องเชื่อใจวาทณ์อีก อยู่อาศรมต่อไปก็ไม่มีครอบครัว ความหวัง และกำลังใจ การยินยอมไปกับคนแปลกหน้าแต่โดยง่ายของพระนางมัทรีจึงอาจไม่ใช่การถูกบังคับ แต่เป็นความสมัครใจของมนุษย์คนหนึ่งที่ไม่รู้ว่าจะไปแล้วจะพบเจออะไร แต่อยู่ก็เหมือนตาย ถ้าการบริจาครพระนางสามารถตอบแทนบุญคุณของฤๅษีเจ้าของอาศรมผู้ให้ที่พักพิง หรือถ้าไปแล้วตายแต่สามารถช่วยพระดาบสให้หยั่งถึงโพธิญาณตัดภพชาติเพื่อมาช่วยคนอื่นต่อไปได้ การไปกับคนแปลกหน้าย่อมเกิดประโยชน์มากกว่าอยู่อย่างไรความหมายไปวัน ๆ

ในแง่หนึ่ง ชีวิตของพระนางมัทรีเป็นสัญลักษณ์สื่อธรรม แสดงถึงชาวโลกที่ดำเนินชีวิตอยู่บนความขัดแย้งในใจเสมอ ตราบที่ยังปล่อยวางไม่ได้ ความขัดแย้งจะบังคับให้เราต้องเลือกทางเดินอยู่ตลอดเวลา ซึ่งการเลือกของชาวโลกอย่างพวกเรานั้น แม้จะมีเจตนาดีเพียงไร ก็ยังมีแง่มุมของความเห็นแก่ตัวให้วิพากษ์วิจารณ์ได้เสมอ เจตจำนงเสรี ความกล้าหาญเด็ดเดี่ยว และความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของชาวโลก จึงเป็นคุณธรรมและลักษณะสำคัญของตัวละครนี้ ส่วนลักษณะ

ด้านลบที่ตัวละครนี้สื่อไว้ก็คือ ความขัดแย้งในการเลือก ความเชื่อมั่นในตัวเองมากเกินไป และความต้อตึงแบบชาวโลก

1.2 บุคคลสำคัญ: พระชาลี

ตามท้องเรื่องพระชาลีเป็นเจ้าชายน้อยอยู่ในช่วงปฐมวัย แม้จะรู้ความแต่ก็ยังไม่โตเป็นวัยรุ่นพอที่จะตัดสินใจพระทัยดำเนินชีวิตของตนเองได้ พระองค์เป็นเด็กดีและกตัญญูอย่างยิ่ง พระมารดาบิดาว่าอย่างไรพระองค์ก็เชื่อฟังและทำตาม เจ้าชายชาลีติดตามพระมารดาไปอยู่ป่าพร้อมกับชนิษฐาโดยไม่มีอาการต้อตึงคัดค้าน เหตุการณ์สำคัญคือวันที่ซุชกเดินทางมาถึงอาศรมของพระเวสสันดรและขอมุมารทั้งสองนั้นพระมารดาไม่อยู่ คงเหลือแต่พระเวสสันดรที่ต้อนรับพราหมณ์เฒ่าเป็นอย่างดี และพยายามประวิงเวลาของการบำเพ็ญบูตตทาน (คือการให้บุตรเป็นทาน) ด้วยการขอให้โอรสธิดาได้พบกับพระมารดาก่อน แต่ก็ไม่สำเร็จเพราะซุชกหวาดระแวงอำนาจของความเป็นแม่ เมื่อประวิงเวลาไม่ได้ พระเวสสันดรจึงใช้วิธีขอร้องต่อพระชาลีโดยตรง ซึ่งพระชาลีก็ยินยอม แม้จะไม่เต็มใจแต่ก็ยอมรับการตัดสินใจของพระเวสสันดรซึ่งยามนั้นอยู่ในฐานะของดาบสผู้สละทุกสิ่ง มิได้อยู่ในฐานะของบิดาที่เห็นแก่บุตร

จุดที่นำไปสู่ข้อกล่าวหาว่าพระเวสสันดรเห็นแก่ตัวและไม่คำนึงถึงสิทธิแห่งการเป็นมนุษย์ของเด็กทั้งสอง เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมตำราของซุชกหลังจากนั้น ทันทีที่พราหมณ์เฒ่าได้รับสิทธิ์ในการครอบครองเด็กทั้งสอง เขาก็ใช้เล่ห์วาลย์ทำเชือกมัดมือเด็กแล้วลุดกระซากลากไป มีการทุบตีด้วยเชือกและไม่ให้อาหารหน้าพระเวสสันดร ซึ่งพระดาบสก็ไม่ได้ห้ามปรามเพราะลั่นวาจาแยกให้ไปแล้ว สิ่งที่พระองค์ทรงทำในเวลานั้นมีเพียงเสด็จเข้าสู่ศาลา กั้นแสง คร่ำครวญ และสับสนในการตัดสินใจของตน เมื่อขาดที่พึ่งพิง เจ้าชายชาลีได้ใช้สัญชาตญาณของมนุษย์เอาตัวรอดในยามคับขันด้วยการพาน้องหนิกกลับมาหาพ่ออีก ทรงอ้อนวอนขอให้น้องและตนได้พบกับพระมารดาก่อน (พระไตรปิฎก เล่ม 28 ข้อ 2125 หน้า 513) หากไม่ก็ให้ตนตกเป็นทาสถูกทรมานเพียงคนเดียว (พระไตรปิฎก เล่ม 28 ข้อ 2133 หน้า 515) แต่พระเวสสันดรก็ไม่ได้ตอบสนองต่อเสียงอ้อนวอนนั้น

ในกรณีของพระชาลีซึ่งมีห่วงคือน้องสาว การหนีชูชกสองครั้งอาจเกิดจากสัญชาตญาณของการเอาสองชีวิตให้รอดปลอดภัยไว้ก่อน ทว่าในเหตุการณ์นั้น เจ้าชายชาลีทรงใช้เจตจำนงเสรีของตนในการเลือกหรือตัดสินใจอย่างน้อยสองครั้งเช่นกัน กล่าวคือ ครั้งแรกพระองค์ทรงยินยอมเป็นทาสของชูชกตามคำขอของพระเวสสันดร ด้วยเห็นว่าการสละโอรสธิดาเป็นทานนั้นจักสนับสนุนพระดาบสให้สำเร็จโพธิญาณข้ามภพชาติสำเร็จเพื่อกลับมาช่วยเหลือสัตว์อื่น แต่เพราะพฤติกรรมทารุณของชูชกทำให้เด็กทั้งสองหวาดกลัวและพยายามจะหาที่พึ่ง เมื่ออ่อนวอนพระดาบสไม่ได้ เจ้าชายชาลีก็ตัดสินใจหนีพาพี่น้องไปตายดาบหน้าโดยทั้งคู่ต่างคาดหวังในส่วนลึกว่าอาจได้พบกับพระมารดาอีก เมื่อขาดทั้งมารดาและบิดาเป็นหลักพิทักษ์ พระชาลีก็ตั้งใจหันมายอมรับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และเดินทางไปกับชูชกเพื่อยังตนให้เป็นที่พึ่งเดียวซึ่งเหลืออยู่ของน้องสาว

การที่พระชาลียินยอมเป็นทาสชูชกโดยสุจริตใจไม่คิดหลบหนีอีก มองด้านหนึ่งอาจดูเหมือนเป็นการจำนนต่อโชคชะตา ถูกบังคับโดยอำนาจภายนอก หรือปัจเจกบุคคลไม่ได้ตัดสินใจเองอย่างเสรี แต่เมื่อมองอีกด้านหนึ่งอาจเป็นได้ว่าพระชาลีได้ใช้วิจารณญาณอันชาญฉลาดของตนเลือกที่จะอาศัยชูชกพาตนกับน้องสาวออกจากป่า ชูชกเป็นชายวัยกลางคนค่อนข้างสูงใหญ่ ไม่ได้มีร่างกายกำยำแบบคนหนุ่ม หากพระชาลีคิดจะแข็งข้อและหลบหนีไปเพียงลำพังย่อมสามารถทำได้ไม่ยาก แต่พระองค์ก็ไม่ทำ ทรงเลือกที่จะอยู่กับพราหมณ์เผ่าต่อไปเพื่อดูแลน้องสาว ในยามที่พ่อกับแม่ไม่สามารถอยู่เป็นที่พึ่ง พ่อจากไปเป็นผู้บำเพ็ญพรตส่วนแม่อีกยังรอนแรมอยู่ในป่า หนทางเดียวที่จะอาศัยผู้ใหญ่นำพาตัวเองกับน้องออกจากป่าแสวงหาโอกาสใหม่ให้แก่ชีวิตจึงอยู่ที่การติดตามพราหมณ์เผ่าเท่านั้น ซึ่งสมมติฐานใหม่นี้มีความเป็นไปได้สูง เพราะหลังจากเป็นทาสได้สัปดาห์คืบ ทั้งสามชีวิตก็ออกจากป่าสู่เมืองและอยู่ในสายตาของกษัตริย์และอำมาตย์ผู้ตรวจตราเมือง พระเจ้าสุริยชัยซึ่งเป็นเสด็จปู่ทอดพระเนตรเห็นกุมารทั้งสอง จึงได้ถอนความเป็นทาสคืนด้วยทองคำหนึ่งพันแท่งในกรณีของพระชาลี และด้วยสัตว์พาหนะหนึ่งร้อยเชือก ในกรณีของพระกัณหาธิชา (พระไตรปิฎก เล่ม 28 ข้อ 2324 หน้า 543)

ในทำนองเดียวกัน ชีวิตของเจ้าชายชาลิก็เป็นสัญญาณเตือน พระองค์ทรงแสดงลักษณะด้านบวกของมนุษย์ผ่านคุณธรรมหลายประการได้แก่ ความกตัญญู ความอ่อนน้อมถ่อมตน การใช้เหตุผล รวมถึงการมีเจตจำนงเสรีด้วย ซึ่งการมีเจตจำนงเสรีในภาษาพุทธก็คือ การตั้งเจตนากระทำการ (หรือประกอบกรรม) อย่างรู้ตัวทั่วพร้อม ซึ่งกรรมจะส่งผลเป็นวิบากต่อชีวิตของบุคคลนั้นต่อไป ถ้าพระชาลิถูกผู้อื่นทำร้ายเพียงฝ่ายเดียว เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับพระชาลิในเรื่องนี้ รวมทั้งการตัดสินใจทั้งหมดของพระองค์ จะเป็นเพียงการรับผลร้ายในปัจจุบัน แต่จะไม่มีเหตุที่จะนำไปสู่การรับผลดีในอนาคต ซึ่งสมมติฐานแบบนี้ไม่สะท้อนสอดคล้องกับตอนจบของเรื่อง ในฐานะที่เป็นสัญญาณถึงมนุษย์ในช่วงเริ่มต้นใช้สติปัญญา ตัวละครนี้แสดงความบริสุทธิ์หรือจิตประภัสสรของมนุษย์มากที่สุด โดยอาศัยจิตบริสุทธิ์ มนุษย์สามารถพัฒนาตนด้วยความคิดที่ดีและมีความหวังไปสู่ทางออกได้เสมอ

1.3 บุคคลสนับสนุน: พระกัณหาชินา

พระกัณหาชินาเป็นเจ้าหญิงในวัยอนุบาล ทรงพระเยาว์เกินกว่าจะเข้าใจเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น พระองค์เป็นตัวละครเดียวในเรื่องที่ไม่สามารถเลือกหรือตัดสินใจพระทัยกระทำการต่าง ๆ ด้วยเจตนาของตนเอง เพราะขาดความรู้ความเข้าใจแบบผู้ใหญ่ได้แต่เกาะติดและทำตามผู้ที่ตนไว้วางใจให้เป็นสิ่งที่พึงได้ พระกัณหาชินาเป็นตัวละครที่ผู้ชมมองว่าถูกละเมิดทั้งสิทธิเด็กและสิทธิมนุษยชน เพราะแม้พระเวสสันดรจะยกกุมารทั้งสองให้แก่ชุกไปแล้ว แต่ในฐานะของมนุษย์ที่พบผู้เดือดร้อนหรือเห็นผู้ใหญ่กำลังใช้ความรุนแรงต่อเด็กเล็ก พระองค์ก็น่าที่จะยื่นมือเข้าไปปกป้องหรือคุ้มครองเด็กน้อยนั้น เมื่อไม่มีการใช้เจตจำนงเสรีของพระกัณหาชินา กรณีนี้จึงทำให้เราสามารถวิพากษ์วิจารณ์พระเวสสันดรได้มากกว่ากรณีของพระนางมัทรีกับพระชาลิ

ในฐานะของสัญญาณเตือน ชีวิตของพระกัณหาชินาแสดงลักษณะพื้นฐานและดั้งเดิมของมนุษย์ที่ขาดความรู้ สะท้อนให้เห็นชีวิตของเราทุกคนที่ตั้งต้นขึ้น

1.4 บุคคลหลัก: พระเวสสันดร

วันที่ชูชกเดินทางมาขอกุมารทั้งสองนั้น พฤติกรรมทั้งหมดของพระเวสสันดรสื่อถึงสถานภาพและบทบาทของดาบส ไม่ใช่ของกษัตริย์ผู้ครองเรือน ตั้งแต่ต้อนรับแขกผู้มาเยือนเป็นอย่างดี บอกกล่าวปณิธานของตนต่อบริวารให้รู้ก่อน เอย่วาทายกบริวารทั้งสองแก่ชูชก และอดทนอดกลั้นต่อพฤติกรรมของชูชก ที่กระทำรุนแรงต่อเด็กทั้งสอง หากนำคุณธรรมของนักบวชมาตัดสินการกระทำของพระเวสสันดร พระองค์จะทำถูกต้องตามหลักการแห่งความเป็นผู้ถือพรตทรงศีล เนื่องจากคุณสมบัติพื้นฐานที่ฤๅษีจะต้องฝึกฝนอย่างหนักและรักษาอย่างเคร่งครัด คือการบำเพ็ญตบะ การรักษาพรหมจรรย์ และการถือสัจจะ (Swaminathan, มปป.)

แต่ในฐานะของบิดาโดยสายเลือดซึ่งด้อยอย่างไรก็ไม่ขาด พระเวสสันดรทรงเป็นทุกข้ออย่างยิ่งเมื่อเห็นกุมารทั้งสองได้รับความเดือดร้อนจากการตัดสินใจของพระองค์ แต่สิ่งที่พระองค์ทรงทำคือหลบเข้าไปกันแสงในอาศรม การบำเพ็ญปุตตทานของพระเวสสันดรอาจไม่ใช่แค่บริจาคให้ลูกเป็นทาน แต่เป็นการยกสิทธิ์ในการครอบครองบริวารให้แก่ชุก พร้อมทั้งยก อำนาจ ในการปกครองบริวารให้แก่พระชาติ โดยที่พระชาติก็คงไม่ตระหนักรู้ในตอนแรกถึงภาระอันหนักอึ้งที่ตนต้องแบกรับต่อ สิ่งที่พระเวสสันดรทำจึงตีความได้ว่าไม่ใช่แค่ *บริจาค (ทาน)*

วัตถุ แต่เป็นการ *สละ (จาคะ)* กิเลสอันเกี่ยวข้องกับยศ เกียรติ และตัวตนแบบชาวโลกของตนเองออกไปด้วย ซึ่งในกรณีนี้ก็คือการยกสิทธิ์ อำนาจ และหน้าที่ตามฐานะเดิมของตนเองให้แก่ผู้อื่นทั้งหมด หากยามนั้นพระเวสสันดรอยู่ในฐานะของกษัตริย์และพระบิดา การเห็นพราหมณ์ชุกแสดงพฤติกรรมโหดร้ายต่อโอรสธิดาเบื้องหน้าพระองค์ ถือเป็นการหยามและทำลายพระเกียรติยศของชนวรรณะกษัตริย์เป็นอย่างยิ่ง คงเป็นไปได้ที่ชนวรรณะกษัตริย์จะยินยอมให้ตนเองต้องถูกหยามพระเกียรติเช่นนั้นโดยไม่ทำอะไรเลย

แต่ปฏิกิริยาของพระเวสสันดรคือนิ่งแต่ปวดร้าวอยู่ในใจ ทรงใช้เวลาทบทวนการกระทำของตนอยู่ในศาลาจนลืมกิจวัตรประจำวันที่ได้บาสพึงกระทำ นั่นคือการ打水 หักฟืน และก่อไฟ (*พระไตรปิฎก* เล่ม 28 ข้อ 2249 หน้า 531) รายละเอียดปลีกย่อยที่ปรากฏในชาดกเหล่านี้ทำให้เราตั้งข้อสงสัยได้ว่า หากพระเวสสันดรตั้งใจค้ามนุษย์เพื่อประโยชน์ส่วนตน พระองค์ก็น่าที่จะยินดีปรีดาเหมือนพ่อค้าที่ได้กำไรจากการค้าขายแล้ว การคร่ำครวญและสับสนต่อการตัดสินใจของตนเช่นนี้จะเกิดขึ้นกับพ่อค้าที่ตั้งใจแสวงหากำไรจากการค้ามนุษย์และทำสำเร็จแล้วหรือ

อย่างไรก็ดี แม้เราจะไม่มองว่าพระเวสสันดรค้ามนุษย์ แต่การละเลยที่จะให้ความช่วยเหลือบริวารที่ถูกกระทำรุนแรงต่อหน้าต่อตา ก็ยากที่จะทำให้พระเวสสันดรหลุดพ้นจากข้อกล่าวหาที่ว่าทรงแล้งน้ำใจและเห็นแก่ตัว เช่นเดียวกับกรณีของพระนางมัทรี ตราบโดที่ยังไม่เกิดปัญญารู้แจ้ง ตรานั้นการตัดสินใจของมนุษย์คนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์อื่นจำนวนมากจะวางอยู่บนความขัดแย้ง และบังคับให้บุคคลนั้นต้องเลือกทางเดินอยู่ตลอดเวลา ซึ่งไม่ว่าจะเลือกตัดสินใจด้วยเจตนาดีเพียงไร การตัดสินใจนั้นก็จะมีแง่มุมของความเห็นแก่ตัวให้วิพากษ์วิจารณ์ได้เสมอ

2. เจตจำนงเสรีในพุทธศาสนา

นอกเหนือจากเหตุผลเรื่องวัฒนธรรมก่อนยุค (หรือนอกเขต) อารยันที่ให้ ความสำคัญแก่เพศหญิงและอำนาจของแม่ ยังมีประเด็นสำคัญที่เราจะต้องพิจารณา

ต่อไปอีกคือ ผู้หญิงในอินเดียโบราณ (เน้นก่อนยุคพุทธกาล) ไม่มีเจตจำนงที่จะกระทำการอย่างเสรีเท่ากับผู้ชาย หรือผู้หญิงในอินเดียโบราณไม่มีเจตจำนงเสรีจริงหรือ การตอบประเด็นนี้ทำให้เราต้องหันกลับไปศึกษาวัฒนธรรมของสายสมณะและคำสอนของภิกษุพุทธว่า มีการบัญญัติคำและแนวคิดเกี่ยวกับเจตจำนงเสรีไว้หรือไม่และอย่างไร คำว่า “เจตจำนงเสรี” (free will) เป็นคำศัพท์ปรัชญา หมายถึงความสามารถในการเลือกหรือตัดสินใจที่จะกระทำหรือไม่กระทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งอาจเป็นความตั้งใจที่จะกระทำหรือไม่กระทำเพื่อบรรลุเป้าหมายที่ตนเลือกโดยไม่มีใครหรือสิ่งใดบังคับ จิตใจมีอิสระที่จะเลือก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2540, หน้า 39) ซึ่งความหมายที่ระบุมานี้อาจนำไปอธิบายพฤติกรรมการพาลูกไปอยู่ป่าด้วยกันของพระนางมัทรี และการไม่หนีของพระชาลิได้โดยไม่ขัดใจ

มีผู้อธิบายเจตจำนงเสรีในแบบที่เป็นความสามารถ (ability) เพิ่มเติมไว้ว่า เจตจำนงเสรีเป็นความสามารถทางจิตที่จะกำหนดการกระทำให้สอดคล้องตามเจตจำนงมากขึ้น แต่ถูกจำกัดด้วยเงื่อนไข การบังคับ และการขาดโอกาสน้อยลง ความสามารถเช่นนี้มีลักษณะสำคัญคือประกอบด้วยเป้าหมายของความเป็นไปได้ที่ถูกจินตนาการขึ้น บุคคลที่สามารถตัดสินใจแบบนี้จะตระหนักถึงความต้องการของตัวเอง มีภาพจินตนาการที่ต้องการให้เป็นและหลีกเลี่ยงภาพที่ไม่ต้องการได้ สามารถสะท้อนทางเลือกอย่างชาญฉลาด มีการควบคุมตัวเองด้วยพัฒนาการด้านรู้คิดมากขึ้น และทำให้ตัวเองหลุดพ้นจากข้อจำกัดต่าง ๆ ได้มากขึ้น (Federman, 2010, pp. 8-11)

แม้ในทางพุทธศาสนาจะไม่มีคำว่าเจตจำนงเสรี แต่มีคำที่แสดงถึงความสามารถในการริเริ่ม (ability of initiating) ซึ่งฟังคล้ายความสามารถในแบบที่เป็นเจตจำนงเสรี ความสามารถในการริเริ่มนี้เรียกว่า “อาร์พภาตฺ” อาร์พภาตตามนัยของพระอภิธรรมหมายถึงสภาพธรรมอันมีอยู่และทรงลักษณะเฉพาะ แม้มีอยู่แต่ก็ไม่ได้คงสภาพเดิมไว้นั่นตลอดเวลา เราอาจเทียบอาร์พภาตเหมือนวิริยะเจตสิกหรือธาตุแห่งความเพียรที่ปรากฏขึ้น มันเป็นความสามารถหรือศักยภาพแฝงที่มีอยู่ตลอดเวลา แต่อาศัยการทำงานของจิตเพื่อแสดงอาการออกมาเป็นความเพียร

แห่งจิตในบางเวลา พระพุทธเจ้าเคยตรัสสอนพราหมณ์ผู้เชื่อว่าการกระทำโดยตัวเองและเพื่อตัวเองไม่มีจริง ทรงชี้ว่าถ้าเมื่อบุคคลก้าวไปข้างหน้าเองได้ ถอยหลังเองได้ ในเมื่ออาร์พกษัตริย์อยู่ (รวมทั้งนิกกมธาดู ปรักกมธาดู ถามธาดู ธิติธาดู และอุปั๊กมธาดู – ทั้งหมดนี้คือคำแสดงความเพียรรูปแบบต่าง ๆ) ความพยายามที่มีตนเอง (หรือสิ่งอื่น) เป็นตัวการจึงปรากฏได้ (อัสตการวิสูตร, อง. ปย. เล่ม 22 ข้อ 38 หน้า 488-489)

เหตุเพราะมนุษย์ทั้งหลายมีอาร์พกษัตริย์เป็นศักยภาพแฝง เราจึงมีความสามารถที่จะกระทำการเพื่อริเริ่มสิ่งใหม่ อาร์พกษัตริย์ไม่ได้จำกัดเฉพาะบุรุษเพศหรือผู้ใหญ่เท่านั้นที่มี ผู้หญิงหรือเด็กที่มีความสามารถดังกล่าวแล้วก็จะทำให้อาร์พกษัตริย์แสดงตัวเป็นความเพียรทางจิตเพื่อประกอบกิจตามความประสงค์ของตนเองได้ การมีอาร์พกษัตริย์จึงไม่เกี่ยวข้องกับการใช้ชีวิตในอาศรมหรือคล้อยด้ายเพื่อเกิดใหม่ซึ่งจำกัดว่าทำได้เฉพาะมนุษย์ผู้ชายในสามวรรณะแรกเท่านั้น การที่พระนางมัทรียื่นกรานที่จะหอบหิ้วลูกน้อยทั้งสองคนมาอยู่ในอาศรมด้วยกันแสดงให้เราเห็นถึงการใช้อาร์พกษัตริย์ของเธอ ถือเป็นการหันหลังให้แก่ชนบจาริตโบราณด้วย วัฒนธรรมของสายสมณะเปิดกว้างให้มนุษย์ทุกคนมีอาร์พกษัตริย์เป็นศักยภาพแฝงที่มีอยู่ในตัว ซึ่งผู้หญิงและเด็กที่มีพัฒนาการรู้คิดก็สามารถใช้ศักยภาพนั้นริเริ่มกระทำการบางอย่างได้เอง

การระบุเช่นนี้หมายความว่า บุคคลทั้งหมดในวรรณกรรมเวสสันดรชาดกล้วนแต่มีอาร์พกษัตริย์ในตัวทั้งสิ้น จึงมีความสามารถที่จะริเริ่มกระทำการใหม่ ๆ ได้ อยู่เสมอ แต่ถึงแม้ทุกคนจะมีอาร์พกษัตริย์เป็นศักยภาพแฝงในตัวเหมือนกัน เฉพาะบางคนที่มีความสามารถตามเงื่อนไขเท่านั้นจึงรู้วิธีทำให้ศักยภาพกลายเป็นความเพียรเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ได้จริง ในกรณีของพระเวสสันดร พระนางมัทรี และพระชาติ เราสามารถอธิบายความสามารถบางอย่างที่เป็นเจตจำนงเสรีผ่านการกระทำของพวกเขาได้ แต่เราไม่สามารถอธิบายความสามารถบางอย่างนั้นผ่านการกระทำของพระกัณหาชิโน เนื่องจากวรรณกรรมไม่มีเนื้อหาในส่วนที่พระกัณหาชิโนมากพอให้เราตีความ จึงกล่าวโดยภาพรวมได้ว่า การกระทำของ

พระเวสสันดร พระนางมัทรี และพระชาลิ ไม่ขัดแย้งกับเงื่อนไขของความสามารถ ที่นับว่าเป็นเจตจำนงเสรี

หากมีเจตจำนงเสรีหรือการตัดสินใจเองของบุคคลผู้ถูกกระทำเข้ามา เกี่ยวข้อง เหตุผลของการละเมิดสิทธิมนุษยชนกับการค้ามนุษย์จะอ่อนด้อยลงไป ทันที ซึ่งจากที่ได้วิเคราะห์การตัดสินใจของบุคคลสำคัญ ๆ ในชาดกนี้ พบว่าประเด็น เรื่องการค้ามนุษย์และการละเมิดสิทธิมนุษยชนเกิดขึ้นจากการที่เราเชื่อว่า มีแต่ พระเวสสันดรโพธิสัตว์เท่านั้นที่สามารถใช้เจตจำนงเสรีของตนเอง ส่วนพระนางมัทรี พระชาลิ และพระกัณหาชิลา ไม่มีหรือไม่สามารถใช้เจตจำนงเสรีของตน ได้แต่ กระทำการตามกรอบที่วัฒนธรรมกำหนดให้เท่านั้น

หากเราเปลี่ยนสมมติฐานนี้ใหม่เป็นว่า ทั้งพระเวสสันดร พระนางมัทรี และพระชาลิ ล้วนกระทำการต่าง ๆ ตามเจตจำนงเสรีของตน คือทำตามเจตนา อันแน่วแน่นมั่นคงของตนเอง ซึ่งทั้งสามคนต่างก็เลือกทางเดินชีวิตภายใต้เงื่อนไข กำกับบางอย่างที่แตกต่างกัน แต่การเลือกนั้นเป็นกรรมอันเกิดจากเจตนาที่ส่งผล เป็นวิบากต่อชีวิตของปัจเจกบุคคลนั้น นอกจากนี้ พระเวสสันดรไม่ได้ตัดสินใจพระทัย กระทำการอย่างเป็นอิสระมากกว่าตัวละครอื่น พระองค์ทรงเลือกภายใต้กรอบ กำหนดของวัฒนธรรมเช่นเดียวกัน เพียงแต่วัฒนธรรมที่กำหนดทางเลือกของ พระเวสสันดรคือวัฒนธรรมของผู้บำเพ็ญพรตที่กำลังย่างก้าวเข้าสู่วิถีชีวิตแบบ นักบวช ไม่ใช่วัฒนธรรมของชาวโลก การเชื่อว่าเฉพาะพระเวสสันดรเท่านั้น มีเจตจำนงเสรี และสามารถตัดสินใจกระทำการโดยไม่อยู่ภายใต้เงื่อนไขของวัฒนธรรม อินเดียโบราณ จึงอาจเป็นการมองที่ไม่รอบด้านครอบคลุมเพียงพอ

แม้กระนั้น ยังมีพระกัณหาชิลาซึ่งเราไม่สามารถตั้งสมมติฐานถึงการ ใช้เจตจำนงเสรีของพระองค์ได้ ในกรณีนี้หากเราจะปกป้องการกระทำของ พระเวสสันดรไม่ให้ตกอยู่ในข่ายของการละเมิดสิทธิเด็กและสิทธิมนุษยชน เราก็ อาจตีความการบริจาควะสัณนิบาตของพระเวสสันดรในอีกแบบหนึ่งได้ว่า พระเวสสันดรถูกกำหนดให้ตัดสินใจพระทัยกระทำบางอย่างภายใต้กรอบวัฒนธรรม ของผู้บำเพ็ญพรต แต่พระองค์ก็พิจารณาโดยใช้สติไตร่ตรองเองด้วย ทรงมอบอำนาจ

ในการปกครองพระกัณหาจินาให้อยู่ในมือของพี่ชาย แทนที่จะให้อำนาจนั้นอยู่ในมือของพ่อที่เป็นดาบส หรืออยู่ในมือของแม่ที่เป็นผู้หญิง ซึ่งการให้อำนาจแก่พระชาลีในการปกครองดูแลน้องไปพร้อมกับการให้สิทธิ์แก่ชุกกในการครอบครองเด็กทั้งสองคน ทำให้พระชาลีต้องประสบกับทางเลือกที่ยากลำบากแต่ก็จะได้ฝึกฝนการเป็นผู้นำ ซึ่งจะเอื้อประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนาตนเองให้เป็นกษัตริย์หรือนักปกครองที่เข้มแข็งในอนาคต แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น พระชาลีจะต้องมองโจทย์ให้แตก และใช้สติปัญญาของตนในการรับมือกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลันนี้อย่างมาก

พระเวสสันดรไม่สามารถปล่อยให้พระกัณหาจินาตัดสินใจตัดสินพระทัยโดยลำพัง ซึ่งในความเป็นจริงเด็กกอนบาลก็น่าจะยังไม่สามารถตัดสินใจเกี่ยวกับชีวิตของตนเองได้อย่างมีสติสัมปชัญญะเพียงพอ การบำเพ็ญปุตตทานของพระเวสสันดรแสดงให้เห็นคุณสมบัติที่ดีหลายประการของมนุษย์ อาทิ การให้ การสละ ความอดทนอดกลั้น ฯลฯ แม้กระนั้น มันก็สะท้อนให้เห็นมิติด้านลบหลายประการของมนุษย์ด้วย เช่น การตัดสินใจโดยพลการ การเอาความเห็นของตนเป็นหลัก ความเฉยเมย เป็นต้น ชีวิตของพระเวสสันดรก็เป็นสัญญาณสื่อธรรม แสดงถึงชาวโลกที่ดำเนินชีวิตอยู่บนความขัดแย้ง เมื่อต้องตัดสินใจในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์คนอื่น ประเด็นทางศีลธรรมจะเกิดขึ้นทันทีและเรียกร้องให้เราต้องบริหารคุณธรรมในใจของตัวเอง ซึ่งคุณธรรมด้านบวกของพระเวสสันดรคือเจตจำนงเสรี อุทิศตน ความเด็ดเดี่ยวแน่วแน่ และความเที่ยงตรง ส่วนลักษณะด้านลบที่ตัวละครนี้สื่อไว้ก็คือ การยึดตัวเองเป็นศูนย์กลาง การกระทำโดยพลการ และความไม่ใส่ใจ

3. พระเวสสันดรกับการค้ำมนุษย์

พร้อม ๆ กับข้อกล่าวหาว่าพระเวสสันดรละเมิดสิทธิมนุษยชน ยังมีข้อกล่าวหาที่เชื่อมโยงต่อเนื่องกันว่าพระเวสสันดรอาจกระทำความผิดในข้อหาค้ำมนุษย์ด้วย ข้อกล่าวหาดังกล่าวฟังดูรุนแรงน่ากลัวมาก ทำให้เราต้องศึกษาความหมายและข้อกฎหมายว่าด้วยการค้ำมนุษย์ให้ชัดเจนเสียก่อน คำว่า “การค้ำมนุษย์” ตาม

การจำกัดความในมาตรา 3 ของพิธีสารของสหประชาชาติ ได้ระบุเป็นภาพกว้างไว้ว่า เป็นการใช้กลอุบาย หลอกลวง หรือบังคับผู้อื่นให้ทำงานในลักษณะเป็นการเอารัดเอาเปรียบ หรือแสวงหาประโยชน์โดยเหยื่อไม่อาจหลบหนีได้ง่าย การค้ามนุษย์ครอบคลุมพฤติกรรมและการกระทำผิดหลากหลาย ตั้งแต่การสรรหาขนส่ง ขนย้าย ให้ที่พัก รับซื้อ (มนุษย์) ข่มขู่ ใช้กำลังบังคับ ลักพาตัว คดโกง หลอกลวง ปิดบัง ใช้ประโยชน์จากอำนาจที่เหนือกว่า บังคับค้าประเวณี บังคับใช้แรงงาน บังคับให้เป็นทาส บังคับขายอวัยวะ และการปฏิบัติอื่นที่คล้ายกัน (มูลนิธิศุภนิมิตสากล, 2014, หน้า 2-3)

การกระทำที่เข้าข่ายค้ามนุษย์จะมียุติประกอบ 3 ด้าน ได้แก่ การกระทำ (act) วิธีการ (means) และวัตถุประสงค์ (purpose) ซึ่งสามารถแยกอธิบายเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้ (สำนักงานว่าด้วยยาเสพติดและอาชญากรรมแห่งสหประชาชาติ, 2020, หน้า 1-2)

1. การกระทำความผิดที่เป็นการจัดหาขนส่ง ขนย้าย ส่งต่อ ให้ที่พักอาศัย หรือรับไว้ซึ่งบุคคล

2. วิธีการเพื่อให้การกระทำความผิดสำเร็จ มีการขู่ข่มขู่ ใช้กำลัง บังคับลักพาตัว ฉ้อโกง หลอกลวง ใช้อำนาจโดยมิชอบ หรือใช้สถานะของความเปราะบาง (vulnerability) เป็นตัวล่อเพื่อควบคุม เป็นต้น

3. วัตถุประสงค์ (ของการกระทำและวิธีการ) เพื่อการแสวงหาประโยชน์โดยมิชอบ (exploitation) ในด้านต่าง ๆ เช่น การค้าประเวณี การค้าแรงงาน และอื่น ๆ

การกระทำที่อาจถูกตั้งข้อหาว่าค้ามนุษย์ในกรณีของพระเวสสันดรก็คือการยกเด็กสองคนให้แก่คนพาลเพื่อประโยชน์คือการบรรลุโพธิญาณของตนเอง ในแง่ของการกระทำพระองค์ทรงส่งต่อเด็กทั้งสองซึ่งคือเหยื่อให้แก่ชุก ในแง่ของวิธีการอาจเป็นการใช้สถานะของความเปราะบาง (คือความเป็นพ่อลูก) เป็นตัวล่อเพื่อควบคุมให้เด็กยอมกระทำตามสิ่งที่ผู้ใหญ่ประสงค์ และในแง่ของวัตถุประสงค์

พระองค์ทรงแสวงหาประโยชน์โดยมิชอบจากเด็กโดยบังคับใช้แรงงานเด็ก หรือทำให้เด็กถูกบังคับใช้แรงงาน เพราะชุกชุมมีจุดประสงค์ชัดเจนในการมาขอเด็กทั้งสองเพื่อนำไปเป็นคนรับใช้ของตนและครอบครัว ต่อประเด็นเหล่านี้เราจะลองวิเคราะห์ดูทีละข้อว่าการกระทำของพระเวสสันดรเข้าข่ายค้ำมนุษย์ตามเงื่อนไขขององค์ประกอบทั้งสามด้านนี้หรือไม่

ข้อที่หนึ่ง ตามมาตรา 4 ในพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการค้ามนุษย์ พ.ศ. 2551 รวมทั้งฉบับที่ 3 พ.ศ. 2560 การค้ามนุษย์เกิดจากการบังคับ ชูเชื้อย ทำให้กลัว ใช้อำนาจมิชอบ หรือใช้กำลัง โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อแสวงหาประโยชน์โดยมิชอบจากผู้อื่น มนุษย์ผู้ถูกกระทำได้รับการปฏิบัติในฐานะเป็นวัตถุ (object) ซึ่งถูกจัดการตามอำเภอใจโดยผู้กระทำ (subject) ผู้ถูกกระทำไม่สามารถเลือกที่จะยอมรับหรือปฏิเสธการกระทำใด ๆ ทั้งสิ้น ในกรณีของพระนางมัทรี การตัดสินใจหอบหิ้วโอรสติดตามตามสามีไปอยู่ป่า หรือการยินยอมไปกับคนแปลกหน้าผู้มาขอ พระองค์ทรงเลือกในฐานะของผู้กระทำ ไม่ใช่วัตถุที่ถูกกระทำ ในกรณีของพระชาลิก็เช่นกัน พระองค์ทรงตัดสินใจเดินทางเดินชีวิตในฐานะของผู้กระทำ ไม่ได้เป็นวัตถุที่ถูกกระทำ ไม่มีการบังคับ ชูเชื้อย หลอกลวง หรือใช้กำลังโดยพระเวสสันดรแต่อย่างใด การใช้เจตจำนงเสรี (หรือตั้งเจตนาเลือกทางเอง) ของพระนางมัทรีและพระชาลิทำให้เราสรุปไม่ได้ว่าพระเวสสันดรค้ามนุษย์

ข้อที่สอง แม้ลักษณะหนึ่งของการแสวงหาประโยชน์โดยมิชอบของการค้ามนุษย์ คือการเอาคนลงเป็นทาสหรือบังคับใช้แรงงาน แต่เจตนาของพระเวสสันดร คือบริจาคบุคคลอันเป็นที่รักเพื่อโพธิญาณ ซึ่งโพธิญาณจะเป็นเครื่องมือนำพระองค์และสรรพสัตว์จำนวนมากที่สุดไปสู่ความหลุดพ้นจากภพชาติอย่างถาวร โพธิญาณเป็นที่หมายในภพชาตินั้นจริงแต่ก็ยังไม่ใช่เป้าหมาย เป้าหมายคือการตัดภพชาติหรือหยุดวงจรแห่งทุกข์อย่างสิ้นเชิงของมนุษย์ทั้งหลายรวมทั้งของพระองค์เองด้วย พระองค์ไม่ได้ขายคนเป็นสินค้าเพื่อการได้มาซึ่งเงินทองจับจ่ายใช้สอยในปัจจุบัน ไม่ได้แลกวัตถุเพื่อการได้มาซึ่งสมบัติส่วนตัว แต่เป็นการให้เพื่อให้อ้อ อาจเรียกว่าเป็นการแลกเปลี่ยนเชิงคุณภาพ คือให้เพื่อหวังผลก็จริง แต่เป็นการหวังผลที่มุ่งรักษา

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในระยะยาวมากกว่าที่จะทำลายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในระยะสั้น ถ้าอธิบายแบบนี้ยังเรียกพระเวสสันดรว่าเป็นพ่อค้ามนุษย์ได้หรือไม่และอย่างไร เป้าหมายของพระองค์คือการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวในชาติปัจจุบันจากเด็กทั้งสองคนหรือไม่

ข้อที่สาม การตัดสินใจของพระเวสสันดรเกิดขึ้นภายใต้วัฒนธรรมของผู้บำเพ็ญพรตซึ่งแตกต่างจากวัฒนธรรมของชาวโลก อากักรศำครวญและสับสนใจอยู่นานจนไม่เป็นอันทำกิจอื่นนั้น อาจเกิดจากการที่วิถีแห่งวัฒนธรรมทั้งสองต่อสู้กันอย่างรุนแรงในความคิดของพระเวสสันดร เมื่อพบบาทและหน้าที่ของผู้บำเพ็ญพรตนำไปสู่ความสัมพันธ์ของมนุษย์ในแบบซึ่งสวนทางกับบาทและหน้าที่ของกษัตริย์และบิดา ทรงเป็นทุกข้ออย่างยิ่งจากความขัดแย้งภายในใจ จนเป็นเหตุให้เมื่อเหตุการณ์ต่าง ๆ คลี่คลายลงไปแล้วและพระองค์ได้รับพระแปดประการจากท้าวสักกเทวราช พระเวสสันดรทรงขอพรข้อที่เจ็ดให้พระองค์มีโอกาสได้บำเพ็ญทานด้วยจิตที่ผ่องใส และเมื่อให้ทานแล้วไม่ต้องเดือดร้อนใจในภายหลังอีก (พระไตรปิฎก เล่ม 28 ข้อ 2299 หน้า 539) รายละเอียดตรงนี้ไม่สื่อให้เราเห็นวัตถุประสงค์ วิธีการหรือแรงบันดาลใจของพ่อค้าที่ต้องการผลกำไรจากการค้ามนุษย์เลย

ข้อที่สี่ เหตุการณ์ที่นำไปสู่การบริจาคลูกเมียของพระเวสสันดรไม่ได้มีการวางแผนล่วงหน้า ไม่มีการเตรียมสินค้าคือคนเพื่อรอขาย พระดาบสไม่ได้ต้องการคิดแสวงหาผลประโยชน์จากผู้หญิงและเด็กตั้งแต่แรก การติดตามมาอยู่อาศรมด้วยนั้นเป็นความต้องการของผู้อื่น ไม่ใช่ของพระองค์ การมาเยือน การขอเด็กไปเป็นทาส และการกระทำทารุณต่อเด็กก็อยู่นอกเหนือการคาดการณ์ไว้ก่อน เหตุการณ์เหล่านี้ดำเนินไปตามปัจจัยที่แต่ละฝ่ายกระทำต่อกันไว้ พระเวสสันดรอาจมีจุดบกพร่องตรงที่ให้อุดมการณ์ของผู้บำเพ็ญพรตอยู่เหนือหน้าที่ของชาวโลก แต่พระองค์ก็ไม่ได้ใช้อำนาจของตนในทางมิชอบ ไม่ได้ใช้อำนาจแสวงหาผลประโยชน์ใส่ตัว ทรงยกสิทธิ์และอำนาจในทางโลกให้ผู้อื่นทั้งหมด ในโลกของผู้บำเพ็ญพรตที่พระเวสสันดรพำนักอยู่จึงไม่มีแผนการค้า วัตถุ สินค้า หรือผู้ถูกกระทำอยู่ฝ่ายเดียว รวมทั้งไม่มีพ่อค้าที่ต้องการแสวงหากำไรใด ๆ ดังนั้น การกระทำ

ของบุคคลที่ตอบสนองต่อเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลัน แม้จะมีเป้าหมายอุดมคติอยู่เบื้องหลัง จะเรียกว่าเป็นการวางแผนการค้ำนุชย์เพื่อทำได้หรือไม่

ข้อที่ห้า ยังมีลักษณะของการกระทำที่เข้าข่ายเป็นการค้ำนุชย์อีกประการหนึ่งคือ การใช้อำนาจครอบงำบุคคลที่อยู่ในภาวะอ่อนด้อยทางร่างกายและจิตใจ โดยมีขอบ หลายคนอาจสรุปจากข้อความนี้ว่า พระเวสสันดรค้ำนุชย์เพราะครอบงำพระชาลี พระกัณหาชิโน และพระนางมัทรีในทางมิชอบ แต่เมื่อพิจารณาคำอธิบายข้อความนี้ในทางกฎหมายประกอบด้วยจะพบว่า “การใช้อำนาจครอบงำ โดยมีขอบ ต้องแสดงให้เห็นว่าเหยื่อถูกทำให้เชื่อว่าตนเองไม่มีทางเลือกอื่น นอกจากต้องทำตามความต้องการของผู้แสวงประโยชน์นั้น” ในกรณีของพระนางมัทรีและพระชาลี ทั้งคู่อาจมิได้ตัดสินใจสละพระทัยสนับสนุนพระเวสสันดรเพราะไม่มีทางเลือกอื่น แต่ที่ยอมเป็นทาสเพราะต้องการมีส่วนร่วมในกุศลกรรมของพระเวสสันดร ส่วนในกรณีของพระกัณหาชิโน พระเวสสันดรมิได้ใช้อำนาจครอบงำเด็กหญิง แต่ทรงให้เด็กหญิงอยู่ภายใต้การขึ้นปกครองของพี่ชาย

ข้อที่หก นอกจากการเอาคนลงเป็นทาสและใช้อำนาจครอบงำโดยมิชอบแล้ว ยังมีลักษณะอื่นของการค้ำนุชย์ได้แก่ การผลิตและเผยแพร่สื่อลามก การนำคนมาขอราน การบังคับตัดอวัยวะเพื่อการค้า การค้าประเวณี การแสวงหาผลประโยชน์ทางเพศในรูปแบบอื่น และการบังคับใช้แรงงานหรือบริการ ข้อที่น่าสนใจคือการบังคับใช้แรงงานหรือบริการ ภาษากฎหมายอธิบายตรงกันว่า “มีการบังคับ ขู่เข็ญ กดดัน กักขัง หรือหลอกลวงเหยื่อให้ใช้แรงงานหรือบริการ โดยที่เหยื่อไม่เต็มใจ แต่ไม่สามารถปฏิเสธ หยุด หรือลาออกจากงานนั้นได้โดยอิสระ” โดยอาศัยคำอธิบายกฎหมายตอนนี้เราจะเห็นว่า พระเวสสันดรไม่ได้บังคับใช้แรงงานหรือบริการโดยวิธีการข้างต้นแม้เพียงข้อใดข้อหนึ่ง

ข้อที่เจ็ด หากเรามองว่าทุก ๆ การกระทำที่ละเมิดสิทธิ์และแสวงหาผลประโยชน์โดยมิชอบจากผู้เยาว์คือการค้ำนุชย์ กรณีของการบังคับใช้แรงงานหรือบริการทั้งหลายภายในครัวเรือนก็อาจถูกตีความให้เข้าข่ายค้ำนุชย์ได้แทบจะ

ทั้งสิ้น เพราะในโลกของความเป็นจริงปุณฺณดำเนินชีวิตของแต่ละคนบนวิถีทางที่นักวิชาการเช่นสุวรรณาเรียกว่า “เศรษฐศาสตร์แห่งการแลกเปลี่ยน” (สุวรรณา สถาอานันท์, 2549, หน้า 15-16) สมมติมีพี่ชายคนหนึ่งบังคับน้องสาวที่ลายมือสวยให้ช่วยทำงานศิลปะส่งคุณครูและอื่น ๆ จากนั้นก็นำผลงานที่น้องทำไปขายหาเงินใช้ส่วนตัว หากน้องสาวไม่ยอมช่วยพี่ชายก็肯定不会สอนการบ้านให้ กรณีของพี่บังคับน้องทำงานให้ตัวเองเพื่อแลกเปลี่ยนกับการสอนการบ้านนี้ จะถือว่าพี่ชายกระทำความผิดตามพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการค้ามนุษย์ในข้อบังคับใช้แรงงานหรือไม่ โดยสามัญสำนึกของคนทั่วไป พี่ชายในกรณีนี้อาจทำผิดบางเรื่อง แต่การกล่าวโทษว่าเขาค้ามนุษย์นั้นออกจะดูหนักข้อเกินไป

ข้อที่แปด ในกรณีของพระกัณหาชีนาซึ่งเป็นเด็กเล็ก ยังไม่รู้จักรดัดเจตนาของตนกระทำการต่าง ๆ พระเวสสันดรกระทำความผิดต่อเด็กน้อยผู้นี้ตรงที่ไม่ยื่นมือเข้าช่วยเหลือ แต่พระองค์ก็ไม่ได้ขายพระกัณหาชีนาแก่ชูชก ทรงมอบสิทธิในการครอบครองเด็กแก่ชูชกโดยตั้งค่าไถ่ตัวทาสไว้สูงมาก (ปรีชา ช้างขวัญยืน, 2541, หน้า 18) และทรงมอบอำนาจในการดูแลพระกัณหาชีนาแก่พระชาลี ในกรณีของพระนางมัทรีซึ่งเป็นมารดา ทรงมีอำนาจเต็มทีในตัวโอรสธิดา เพราะเป็นคนพาเด็กทั้งสองมาอยู่กับพระดาบส พระเวสสันดรกระทำความผิดต่อพระนางมัทรีตรงที่ตัดสินพระทัยโดยพลการในฐานะของฤๅษีที่ไม่อาจครอบครองอะไร แต่กลับใช้สิทธิ์ของผู้ปกครองอาศรมยกุมารทั้งสองแก่ชูชกโดยไม่ถามความเห็นจากมารดาของเด็ก ๆ ก่อน ทรงปิดกั้นอำนาจของมารดาที่มีต่อบุตรของตนเอง การตัดสินใจของพระเวสสันดรจึงไม่บริสุทธิ์ถูกต้องทั้งหมด ยังเป็นการตัดสินใจของบุคคลที่ยังไม่สิ้นกิเลส เพราะเหตุคือการใช้ของพระเวสสันดรนั้นยังไม่บริสุทธิ์ ผลลัพธ์คือความเศร้าหมองจึงบังเกิดแก่พระองค์ แต่การกระทำความผิดของพระเวสสันดรในข้อนี้ก็ยังมีลักษณะห่างไกลจากการกระทำความผิดจากการค้ามนุษย์

เมื่อนำองค์ประกอบทั้งสามด้านของการค้ามนุษย์มาเป็นเกณฑ์พิจารณาจะพบว่าในแง่ของการกระทำที่เป็นการค้ามนุษย์เราก็ก็น่าจะตัดสินได้ชัดเจน ในแง่ของวิธีการกระทำความผิดก็ไม่มี และในแง่ของวัตถุประสงค์ก็ได้แย้งได้ จากเหตุผล

ทั้งหมดดังกล่าวมาแล้ว บทความนี้จึงขอสรุปผลจากการวิเคราะห์ว่า พระเวสสันดรไม่น่าจะมีเจตนา อีกทั้งไม่ได้ดัดสันพระทัย และไม่ได้ลงมือกระทำการละเมิดสิทธิมนุษยชนและค้าขายมนุษย์ แต่พระองค์ได้แทรกแซงและปิดกั้นอำนาจของความ เป็นแม่ ยิ่งกว่านั้น พระองค์ทรงปล้ำใจต่อเด็กที่ถูกกระทำทารุณต่อหน้าต่อตา เพราะให้คุณค่าแก่วิถีทางของผู้ถือวัตรบำเพ็ญพรตเหนือกว่าเส้นทางชีวิตของ ชาวโลก พระองค์จึงยังไม่สามารถดัดสันพระทัยกระทำการได้อย่างผู้ที่หลุดพ้นแล้ว จริง ๆ

ขาคเรื่องนี้นำเสนอเรื่องเล่าของมนุษย์ที่ไม่สมบูรณ์แบบ สือถึงคุณธรรม ด้านสว่างและกิเลสด้านมืดในตัวละครทั้งหลายไปพร้อม ๆ กัน คุณค่าของการอ่านวรรณกรรมชิ้นนี้จึงไม่ได้อยู่ที่การเชิดชูทานบารมีของพระโพธิสัตว์ก่อนภพชาติสุดท้ายให้โดดเด่นเหนือบารมีธรรมข้ออื่น แต่เป็นการสอนชีวิตด้วยภาษาคนผ่านสัญลักษณ์ทางธรรมซึ่งสอดแทรกอยู่มากมาย ในทางโลกเราอาจเห็นความพยายามสื่อ สมดุลทางอำนาจระหว่าง “การให้” ในโลกของอุดมคติกับ “การแลกเปลี่ยน” ในโลกของความเป็นจริง ในทางศาสนาเราก็อาจเห็นภาพสะท้อนทั้งด้านบวกและด้านลบในใจของมนุษย์ผู้ยังไม่สามารถข้ามพ้นวิญญูสาคร เพราะเป็นเรื่องเล่าของมนุษย์ที่ยังยืนอยู่ตรงทางเลี้ยว คุณค่าและการตีความเวสสันดรขาคในแง่มุมใหม่ จึงเปิดกว้างสำหรับผู้มีจิตใจเป็นกลางได้เสมอ

บรรณานุกรม

หนังสือ

- แบชัม, เอ. แอล. (2559). *อินเดียมหัศจรรย์*. กาญจนี ละอองศรี (บรรณาธิการแปล). กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ร่วมกับมูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. (2541). พระปัญญาบารมีของพระเวสสันดร. *วารสารอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 27(2), 11-21.
- พุทธทาสภิกขุ. (2537). *ภาษาคน ภาษาธรรม/ เรามา “กิน” เวลากันเถิด*. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๒๒, ๒๘*. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2540). *พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.
- วิสุทธ์ บุษยกุล. (2520). *วิสุทธ์นิพนธ์*. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- สมัคร บุรวาศ. (2516). *ปรัชญาพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล*. กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา.
- สุมาลี มหณรงค์ชัย. (2559). *พุทธ्यानกับความรัก*. กรุงเทพมหานคร: ศยาม.
- สุวรรณ สภาอานันท์. (2549). *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการเมตตาธรรม – ความเป็นธรรมในเวสสันดรชาดก*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- Federman, Asaf. (2010). What Kind of Free Will Did the Buddha Teach? *Philosophy East and West*, 60(1), 1-19.
- Olivelle, Patrick. (2009). *The Law Code of Manu*. Oxford: Oxford University Press.

Thapar, Romila. (2012). Reporting History: Early India. *Social Scientist*, 40(7/8), 31-42.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์:

กระทรวงแรงงาน. (มปป.). ปัญหาการค้ามนุษย์. สืบค้นจาก https://www.mol.go.th/content/human_trafficking.

ประวิทย์ ร้อยแก้ว. (2560). พระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการค้ามนุษย์ (ฉบับที่ ๓) พ.ศ. ๒๕๖๐. สืบค้นจาก http://tpso4.msociety.go.th/images/DatabaseTPSO4/Research/2560/Human_Trafficking/4.-Act-of-Trafficking.pdf.

มูลนิธิศุภนิมิตสากล. (2014). ชุดเรื่องเล่าจากผู้นำทาง: ปูทางสู่วิถีที่สร้างสรรค์ในการจัดการกับการค้ามนุษย์และการอพยพที่ไม่ปลอดภัย. สืบค้นจาก <https://www.wvi.org/sites/default/files/booklet%20Thai%20version%20rev.pdf>.

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. (2551). พระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการค้ามนุษย์ พ.ศ. ๒๕๕๑. สืบค้นจาก <http://web.krisdika.go.th/data/law/law2/%BB47/%BB47-20-9999-update.pdf>.

สำนักงานคดีค้ามนุษย์. สำนักงานอัยการสูงสุด. (มปป.).

ประวัติความเป็นมาและนิยามของการค้ามนุษย์. สืบค้นจาก <https://www.caht.ago.go.th/index.php/traffick-history>.

สำนักงานว่าด้วยยาเสพติดและอาชญากรรมแห่งสหประชาชาติ. (2020).

ปัญหาเกี่ยวกับพยานหลักฐานในคดีค้ามนุษย์. เอกสารสรุปประเด็นสำคัญของคดี. สืบค้นจาก https://www.unodc.org/documents/south_eastasiaandpacific/Publications/2020/Case_Digest_Evidential_Issues_in_Trafficking_Thai.pdf.

Kosambi, D. D. (1964). *The Culture and Civilisation of Ancient India in Historical Outline*. Retrieved from file:///C:/Users/USER/Documents/Books%20and%20Articles%20on%20Indian%20Philosophy/D.D.Kosambi%20The%20Culture%20and%20Civilization%20of%20Ancient%20India%20in%20Historical%20Outline.pdf.

Mark, Joshua J. (2020). Indus Valley Civilization. *Ancient History Encyclopedia*. Retrieved from https://www.ancient.eu/Indus_Valley_Civilization/.

Swaminathan. (2014). *Who is a Rishi? How many types of Rishis?* Retrieved From <https://tamilandvedas.com/tag/rsi/>.

The Editors of Encyclopaedia Britannica. (1998). *Manu-smriti*. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/Manu-smriti>.

Wisdom Library. (2018). *Rishi, aka: Ṛṣi, Rsi; 8 Definition(s)*. Retrieved from <https://www.wisdomlib.org/definition/rishi>.